

A MAGYAR SZELLEMI ÉLET DECENTRALIZÁLÁSA

IRTA
BENEDEK MARCELL (BUDAPEST)

Hogy a magyar szellemi élet a háború végén tulságosan, betegesen is, centralizálva volt az ország fővárosában: az oly régóta ismert és sokszor emlegetett tény, hogy még bevezetésképpen is csak mellékmondatban akarom fölemlíteni. Sőt, ha már az ismétléseket nem kerülhetjük el, inkább azt a nemrégén papírra tett megjegyzésemet ismétlem meg (a budapesti *Századunk*-ban és a kolozsvári *Ujság*-ban. megjelent cikemből) – amely ezt a közhelyet némiképpen helyreigazítja és a továbbiak megértése szempontjából igen fontos: hogy igenis, *voltak* a régi Magyarországnak kulturcentrumai Budapesten kívül is, csakhogy ezeket senki sem akarta meglátni s a vidéki centrumok értékes munkásai maguk sem ezeket a centrumokat akarták minden erejükkel továbbfejleszteni, hanem vágyakozó szemmel néztek Budapest felé.

A háború előtti helyzet tehát ez: a központi égitest vonzóereje egyformán hat a perifériákra; a bolygók centrifugális ereje éppen csak arra elég, hogy fizikailag mindenestül bele ne hulljanak a napba; de a centripetális erő sorban ragad el és szippant föl a felszínükről mindent, ami elmozdítható.

Az a kérdés: hogyan aránylanak *ma* egymáshoz ezek az erők?

I.

Mindenekelőtt próbáljuk megmérni a középpont vonzóerejében történt változásokat.

Kétségtelen veszteséget jelent magának a fizikai tömegnek csökkenése. Az ország területe egyharmadára sorvadt; lakosságából (az idegen nemzeteken kívül is) jelentékeny szám hiányzik. Kevesebb van ennyi meg ennyi tanárral, tanítóval, diákkal, iskolával, ujság- és könyvolvasóval s a kulturális élet ezernyi, mérhető vagy imponderabilis tényezőjével. Kisebb a hangzó-felület és a rekrutáló-terület. Mindez magában véve is elegendő ahhoz, hogy a vonzóerőt csökkentse.

Ezzel a fizikai gyöngüléssel azonban szemben áll egy nagyon is fontos érzelmi és szellemi erő: az utódállamhoz csatolt magyarság ragaszkodása a közös kulturához, amelyben felnőtt; amelynek kategóriái még sokáig megszabják gondolkozása módját. Hogy ennek az erőnek megnyilatkozását ideiglenesen milyen külső okok gátolják (szellemi háttárzár, stb.) – arról egyelőre ne beszéljünk. Kétségtelen, hogy az erő megvan; az a kérdés, hogy más természetű okok nem csökkentik-e, illetve nem kényszerítik-e átalakulásra?

Ezeket a más természetű okokat két helyen kereshetjük: a centrumban és a perifériákon.

Lássuk először is a centrumot; most már nem a fizikai tömeg, hanem a lelki vonzóerő szempontjából.

A lelkek csak nagy és egyszerű, vagy legalább is egyszerűnek látó centrumokhoz tudnak vonzódni. Mint ahogy a katonának „rajta!” vagy „előre!” vagy „éljen a haza!” vagy „üsd, nem apád!” kiáltás kell,

hogy előre rohanjon, nem pedig hosszú politikai értekezés, vagy hazafias szónoklat; mint ahogy egyéb területeken is egy szerencsésen megválasztott jelszó minden bonyolult elmefuttatásnál jobban meg tudja mozgatni a tömegeket, a nemzeti kultúra komplex egészének is ki kell fejeződnie valami kimondott, vagy ki nem mondott, de általánosan érzett, egyszerű és egységes jelszóban. 1914 nyaráig is egész könyvtár kellett volna ahhoz, hogy pontosan meghatározzuk, kifejtsük a tartalmát egy ilyen jelszónak: „magyar tudomány”, „magyar kultúra”, „magyar irodalom” – mindegy, azért aki ezeket a jelszavakat kiejtette, egyetemi tanár vagy falusi tanító, író, vagy olvasó, vagy fiatal diák: mind tudta, vagy tudni vélte, de mindenesetre érezte és helyesen érezte, hogy mit fejeznek ki ezek a jelszavak. Ez a vélt vagy igazi tudás, ez az érzés, – a kultúra öntudatának egysége – a kultúra egységét is jelentette. Ami tudás, tehetség, szorgalom volt az országban, ami szellemi munka folyt, tanulás, tanítás, kutatás, művészi alkotás: természetyszerűen és tudatosan ezt az egységet szolgálta. Voltak egymással ellenkező és ellenséges irányok, hogyne lettek volna, – elég, ha a *Huszdik Század* gárdájának a hivatalos politikai és szociális felfogással vívott harcára, vagy a *Nyugat* és a hivatalos irodalom párbajára gondolunk. Sűrűn, sőt állandóan megtörtént, hogy a birtokon belül levők kisajátították maguknak a magyarság kulturáját, művészetét, szellemét és ki akarták rekeszteni a nagy közönségből a másként gondolkozókat, új hangon megszólalókat. Ezek maguk is játszottak internacionális jelszavakkal, miközben sirva ostromozták a maguk fajtáját – de mily hamar, az első „megvakarásra” kibujt belőlük sorban a dühös felkiáltás: „én nem vagyok magyar?”

Egészen 1919-ig a múltba visszanező szem idillikusnak kénytelen látni az ellentétes irányok ádáz tusakodását, mert látja a nagy egységet, amely – akarva, nem akarva – összefoglalta őket, „hazaffyakat” és „hazaárulókat”.

Bizonyos, hogy ez az egység lappangva megvan ma is – de ezt csak később fogja meglátni, aki megéri. Ma teljességgel láthatatlan. Mi volt az eddigi harcok elkeseredése a mai – sokszor hangtalan – dulakodáshoz képest?

Ma lehetetlen egy fogalom, egy érzés hordozójának látni a régi összefoglaló jelszavakat.

Decentralizálódott a *tudomány*. Nem azért, mert a szűkebbre szorult országhatárokon belül négy egyetem dolgozik egy helyett. Ez igen üdvös dolog és magasabb szempontból nézve nem jelent decentralizálódást. Egy helyett négy városban szolgálják ugyanazt a kulturát: azért, aki a határokon benéz, csak egy kulturát fog látni. A decentralizálódás ott van, hogy a hivatalos tudomány mellett tengődik egy jobb sorsra érdemes másik tudomány is: kizárt akadémikusok, nyugdíjba kergetett vagy elcsapott és nyugdíjuktól is megfosztott egyetemi, főiskolai, középiskolai tanárok, tanítók – köztük egész sereg kitűnő ember, jónevű ember, akinek hivei, olvasói, alkalmi előadásain lelkes hallgatói vannak. A magyar kulturának egy sereg kiváló munkása nemcsak a katedrától, a tudományos intézetek könyvtáraitól, segédeszközeitől, a hivatalos folyóiratok nyilvánosságától van megfosztva, de jelentékeny részben tuda-

mányától és mindenféle tudománytól idegen keresetforrásból kénytelen az életét fenntartani, legföljebb éjszakáiból lopva el egy-egy órát, kulturális munkája számára. Még ha csakugyan annyit vétettek is a nemzet ellen ezek az emberek, mint amennyit uralomra került ellenfeleik egyoldalú ítélete rájuk fog: nem volna-e akkor is fölbecsülhetetlen kára a magyar kulturának, hogy legkitűnőbb indogermanistánk a kislánya számtanföladatait segít megcsinálni, egyik legjobb filológusunk egy fémárugyárban dolgozik reggeltől-estig, a latin irodalom egyik legkülömb ismerője regényeket fordít, egy lelkes magyar irodalomtanár, Riedl kedves tanítványa, egyébként kitűnő anyagi helyzetben, egy iparvállalat élén sirja vissza az iskolát – hogy egy hét nyelven író és beszélő menekült kereskedelmi iskolai tanár, aki csak, vallási viszonyai miatt nem kapott alkalmaztatást, egy zsák- és ponyva nagykereskedésben használja föl képességeit, – s hogy végül az a nagyszerű ember és tudós, akinek nevét, fájdalom, már megemlithetem, Király György, az iskolától távol, robotmunkában pusztította el szegény tüdejét?...

Lehet-e a tudományos, a kultura egységéről beszélni ott, ahol *így* állnak egymással szemben az ellenfelek? Hogy a jelenlegi kultuszminiszter egyes esetekben igyekszik elődeinek hibáit legalább anyagilag jóvátenni: az sem változtat azon a tényen, hogy a határokon belül két egymástól idegen, ellenséges tábora harcol a magyar kulturának. Szép idők voltak ehhez képest azok, amikor „szidták a kívülállók az akadémiát, vagy az egyetemet, de titokban mindenki odakiváncozott. Ma önérzetes ember nem is kíváncozhatik vissza azok közé, akik politikai vagy világnézeti okokból kiközösítették maguk közül.

Az írókat nem fosztotta meg kenyerüktől és munkájuktól a világnézetek harca, – de a hivatalos és nem hivatalos irodalom mégis úgy áll egymással szemközt, ahogy azelőtt soha. Nagy különbség az, hogy a Kisfaludy-társaság *nem választja be* Ady Endrét, aki nem is jelentkezett tagjául, vagy pedig *kizárja* tagjai közül Alexander Bernátot és Móricz Zsigmondot. Aki a Petőfi-társaságba kívánczozik, amely Babits Mihályt törölte tagjai sorából: azt a magyar költőknek egy jelentős táborától egész világ választja el.

De ez a kettészakadás még csak kisebbik része az irodalom decentralizálódásának. Az irodalomban kevésbé fontosak az intézmények, a társulatok, mint a tudományban s a világnézeti harc sem oly veszedelmes. Ha egyszerűen két irodalmi iskola állna egymással szemben, mint 1910 körül: ezt a harcot izgatottan figyelhetnék a határokon túl s könnyű volna egyik vagy másik fél mellett állást foglalni. Ez még éppenséggel nem ártana az irodalom magasabbrendű egységének, nem csökkentené (talán növelné is) határokon túl ható erejét. Ám harcoljon az akadémia a feltörekvő fiatalok ellen, vagy, az aktuális kérdésektől elhuzódva, szemlélje méltóságos nyugalommal az eleven irodalom két iskolájának vitáját: az ilyen harcok és viták mindig hasznosak és végeredményben a haladást szolgálják.

Más baj van: és ez már nem speciális magyar baj, hanem háborús és háború-utáni világ-jelenség. Olyasmi, amit Komlós Aladár a *Korunkban* az irodalom bukásának nevezett. Helyes, ha irodalmi harcok foly-

nak teljes komolysággal s a közönség részvételével. De jaj az irodalomnak, ha maga is elvesztette önmagában való hitét, ha félkézzel, fél szívvél folytatja a harcot. Hogyan álljon melléje a közönség? És *ki* mellé álljon?

A testületek, társulatok tagjait összetartja a formális együvértartozás ténye; mozgatja, a tehetetlenség erejénél fogva, az egyszer, valamikor kapott lökés, ha egyre csökkenő erővel is, de a régi irányban. A kivülállókat, a szervezetleneket támasz nélkül találta a nagy világ-omlás. Nem látják egymást, ugyszólván magukat sem látják. Harci zaj hallatszik. Mi ez? A, régi tréfás „kép” aláírása jut eszembe: „Szerecsenek éjjéli harca egy alagútban”. Ennyit látunk mi, közvetlen közelből. Mit látnak vajjon a határokon kívül?

Világ-jelenség ez, mondom. A háború óta a régi irodalomból mindenütt csak az mozog még, amit a tehetetlenség ereje tart fenn: látszik ez abból is, hogy éppen úgy mozog, mintha háború nem is lett volna soha, helyesebben: mintha csak a hétéves, a harmincéves háború, a régen elintézett, beskatulyázott Háború lett volna a világon. De ami most kezdte, vagy akarta megszerezni a maga lökőerejét, a háború előtti világ tartalék-erőitől hatalmas szakadékkal elválasztva: az tántorog, ténfereg, imbolyog, lankadatlan üt-vág maga körül, mindenki ellen, megsebzí önmagát is, néha úgy, hogy soha többé talpraállani nem tud. És ne feledjük: nem tehetségtelen akaródzókról beszélek, hanem olyan írókról, akik fölérnek a megérkezettekkel, ha ugyan nem külömbek náluk. Irányok? *Izmus* annyi van a világon, amennyi együtt, egy időben soha; de irány?... Merre tartanak ezek és meddig jutnak? Az impresszionizmus még el sem jutott a nagy tömegekig, amikor elkezdte kiturni félig elfoglalt helyéből az expresszionizmus. Ez egyenesen a tömegekhez akar szólni, sikoltani – meg is teszi, egyénileg néha döbbenetes erővel, de mint „iskola”, már lankad, már nem hisz eléggé magában. A többit, amit tíz év alatt láttunk, akár föl se soroljam: futurizmus, aktivizmus, szürrealizmus... bomlott idők termékei, egyiknek sejteni lehet értékes magvát, másiknak nem; Proteusként változik valamennyi, nincs idő, hogy megállapítsad két manifesztum közt: miről is volt hát szó...

A régi formák meghaltak és újak még nem születtek. A régi világnézet megingott mindazokban, akik nem gondolkozás nélkül ismételtetik csupán; új világnézet, új hit *van* már itt-ott a lelkekben, de művészi formáját nem találta meg és nem is tudja még határozott irányban keresni. Ez az oka annak, hogy mindenütt a világon hitelét, erejét vesztette az irodalom – ezért vesztette el nálunk is, hiszen nem előzhetjük meg a világot, sőt, fájdalom, minden ok megvan arra, hogy a tisztulás folyamata nálunk lassabban haladjon, mint másutt.

Mindebből most már le kell vonni a keserves konkluziót: a magyar tudományos és irodalmi élet egysége erősebben megbomlott, mint valaha, részben a magunk hibájából, részben világszerte működő okok hatása alatt; ameddig ez az egység legalább a háború előtti arányokban helyre nem áll, addig tudományos és irodalmi életünk vonzóereje nem lehet a régi, – és a belső decentralizáció hatásai kiszámíthatatlan arányokban mutatkoznak meg a határokon túl.

Köztudomásu, hogy könyv, folyóirat, ujság Magyarországból éveken át nem juthatott be az utódállamokba. Csak a legutóbbi időkben enyhült ez a határzár; teljesen mai napig sem szűnt meg. A kényszerű elzárkózás ideje, akármennyit ártott is a határokon innen és túl élő magyarság kulturájának, abban a tekintetben hasznos volt, hogy föltámasztotta a valamikor „vidékinék” bélyegzett kulturális erőket, a maguk helyén, a maguk környezete javára engedte érvényesülni és kényszerítette dolgozni.

Köztudomásu az is, hogy a szellemi megmozdulás Erdélyben volt a legerősebb. A régi kulturájú erdélyi városok, amelyek a „centralizáció” korában oly bőkezűen küldték Budapest felé a maguk fölöslegét, hamar talpraállottak és csodálatos lendületet adtak előbb a hirlapírásnak, aztán a könyv-kulturának is. A megfogyatkozott és leszegényedett olvasóközönség számához és viszonyaihoz képest igazán impozáns mennyiségű könyv jelent meg Erdélyben („vállveregetésnek” ne vegye György Lajos).

A kezdettel járó gyermekbetegségek nem maradhattak el. Közismert dolgok ezek is, csak röviden foglalom össze őket, hogy, aztán a tulajdonképpeni tárgyra térhessek. Sok dilettáns szólalt meg, különösen verselő s a dilettánsokat nehéz volt az igazi írótól megkülömböztetni: egy az, hogy eleinte jóformán mindenki saját költségén adta ki a könyvét, mert könyvkiadó vállalatok nem igen voltak, – más az, hogy kritika sem volt, vagy csak Kazinczy-korabeli: mindenki kiméltre érdeemes, aki „áldoz” a kulturáért, megélni ugysem él meg belőle senki. (Kisebbségi arányokban ugyanez volt a helyzet Csehszlovákiában is.)

A könyvkiadásnak ez a primitív korszaka még ma sem zárult le teljesen; ma is van még szerepük az előfizetési íveket aláíró „irodalompártolóknak” – s az arisztokrata mecénásoknak, akárcsak Csokonai idejében; de mégis vannak már honoráriumot fizető könyvkiadó vállalatok, saját lábukon megálló folyóiratok (köztük nem szépirodalmiak is, ami nagy szó) s mindehhez hozzászámítva a nagytőke kezében levő napilapok nyújtotta elhelyezkedési lehetőségeket, elmondhatjuk, hogy kialakult Erdélyben a hivatásos írók rendje. Van már kritika is, – talán nem egészen olyan, amilyennek én szeretném, de ebben a tekintetben mi sem vagyunk elkényeztetve. A legnagyobb baj az, hogy a kritika nincs eléggé az igazi íróemberek kezében. A jó kritikusi: művész. Száraz (és melleleg világnézeti is elfogult) tanár-szellemmel nem lehet művészeket megérteni és a közönségnek megmagyarázni. Félek, hogy a kritikátlanság kora után a professzor-kritika korszaka következett el Erdélyben, – olyan kritikáé, amely a fattyuhajtások mellett az igazikat is lenyesegeti és értékes művészeket keserít el a maga kicsinyes szempontjaival. (Nehogy ismét informátoraimat találják szidni azok, akik ki szokták kérni maguknak, hogy az erdélyi irodalom ügyébe beleszóljak: olvasott kritikák alapján beszélek!)

Van már irodalmi élet és vannak irodalmi harcok is. Nem is olyan szelidek, mint ahogy a magyarországi közönség számára irt cikkemben feltüntettem. Különböző harcmezőkön folynak, százféléképpen alakuló guerilla-csapatokkal, akárcsak a határokon túl. Öregek és fiatalok, sőt

„középkorúak”, erdélyiek és bánágiak, konzervatívok, mérsékelten haladók és progresszívek, felekezetieskedők és liberálisok, emigráns-vörös-ultramodernek, művészek és professzorok – s mindez át- meg átszőve a szűk területen erősebben érezhető személyes rokon- és ellenszenvekkel: bizony „decentralizálódásnak” Erdélyben sem vagyunk hijján s ameny-nyire tudom, ilyesféle ellentétek vannak Csehszlovákia magyar írói közt is. És a szorosán vett irodalmi harcokról még nem is szóltam: igaz, hogy azért nem, mert az irodalmi és művészi jelszavak körül folyó harc, sajnos, a legkevésbé fontos. Az irányok helyét itt is zürzavar foglalja el, akárcsak Magyarországon. Nem mondhatjuk, hogy onnan ragadt el ez a betegség: először is, mert a gyermekkornak éppen olyan természetes velejárója, mint a dekadenciának; másodszer, mert az elzártság évei alatt Erdély íróihoz közelebb volt Nyugateurópa, mint Magyarország s ez az iránytalan tévelygés – láttuk az imént – ott is jellemzi az irodalmi helyzetet.

Most, hogy a kontaktus nagyjában helyreállott, Magyarországról ezerszám jönnek be Erdélybe a könyvek és erdélyi írók budapesti kiadóknál, budapesti lapokban és folyóiratokban is meg-megszólalnak: fölvetődött az a kérdés, hogy van-e vagy lesz-e külön erdélyi irodalom. Foglalkoznom kell ezzel a kérdéssel, hacsak azért is, hogy kereken ki-mondjam: ebben a határozott formában értelmetlennek, céltalannak találom. A budapesti akadémikus körökhöz simuló erdélyi professzor-kritika siet kijelenteni, hogy: külön erdélyi irodalom nincs és nem is lesz. Én nem ennek az ellenkezőjét állítom, csak azt, hogy így nem lehet és nem szabad föltenni ezt a kérdést. Az erdélyi, a szlovenszkói, a vajdasági magyar irodalom, már csak azért is, mert magyar nyelvű, természetesen hozzátartozik a magyar irodalomhoz. Hogy külön erdélyi, stb. íze van-e? György Lajosnak, a *Budapesti Szemlé*-be írott cikke nagy buzgalmában ezt is tagadja. Holott: ez így megint nem kérdés. Írója válogatja. Benedek Elek írásainak akkor is volt erdélyi íze, Mikszáth stílusának akkor is volt felvidéki zamatja, amikor Erdély és a Felvidék Magyarországhoz tartozott. Tamási Áron, vagy Nyíró József novelláinak, Tompa László verseinek mélységesen székely karakterét csak nem lehet tagadni? De mindez – valóban – nem függ össze az országhatárok kérdésével. Bizonyos, hogy több és több lesz az erdélyi ízű könyv, azért mert a decentralizálódás több erdélyi tehetséges embert enged megszólalni, anélkül, hogy kiragadná a maga pátriájából és hazai közönsége köréből. Lesz még több olyan, amely magyar nyelven és közös magyar mellékszövegekkel kapcsolódik be az elkövetkezendő, általános irodalmi szimfóniába. Egyik éppen olyan gazdagodása lesz a magyar irodalomnak, mint a másik.

Egyelőre azonban, ha nem is külön erdélyi irodalom, de külön erdélyi, szlovenszkói, stb. irodalmi élet van és lesz. A határok viszonylagos megnyitása nem változtat az írók helyhez és helyi színekhez, helyi problémákhoz kötöttségén. A magyarországi könyvek behozatala nem jelenti egy „magyarországi irány” behozatalát. Ennek a rövid mondatnak premisszájául szolgál cikkem egész első része, amelyben elmondtam, hogy ma nincs sem egy, sem két ilyen irány, hanem az általános

európai iránytalanság „uralkodik” nálunk is, megtoldva a külön magyar szerencsétlenséggel: azzal a gyűlölködéssel és ebből származó legyöngüléssel, amely a forradalom és ellenforradalom következménye volt. Ebben az állapotában nem lehet meg a magyar szellemi életnek az az átütő ereje, amely szükséges volna ahhoz, hogy az utódállamok magyar szellemi életét a maga irányába ragadja. Pillanatnyilag még az a *körülmény* is gyöngíti ezt az erőt, hogy a rossz gazdasági viszonyok paradox eredményeképpen olcsó, egyes könyvek alig is jelennek meg Magyarországon, csupa gyűjteményes, drága diszkiadás, amelynek részletfizetéssel enyhített árát horribilis ügynöki és reklámköltségek dagasztják meg. Az igazi irodalmi életet, a mozgást, a frissiséget, új emberek feltünését, irányok mérkőzését már a könyvkiadásnak ez a (remélhetően nem sokáig tartó) rendszere is lehetetlenné teszi. A magyarországi kiadók eladhatnak az utódállamokban néhány száz, vagy néhány ezer könyvsorozatot, de ez az élő irodalom útját nem befolyásolhatja.

Amíg a magyarországi irodalom ebből a szellemi és gazdasági válságból ki nem lábol, addig ugyyszólván tétlenül kell néznie az utódállamok irodalmi életének önálló kialakulását. Nagy munka lesz, amíg a maguk erején kiépítik a modern könyvkiadást, a modern kritikát és mindazt, ami a huszadik század irodalmi életének jellemző vonása. De kétségtelen, hogy sikerülni fog: bizonyítják az eddig eltelt esztendőket. És ha meggondoljuk azt, hogy az erdélyi irodalmi élet harcaiból a magyarországi harcok legkeserűbb eleme hiányzik – hogy továbbá a „decentralizáció” első perctől fogva kapcsolatba hozta őket azokkal az európai áramlatokkal, amelyekről mi elég soká el voltunk zárva s ezeket a kapcsolatokat bizonyára meg fogják tartani akkor is, amikor Európa irányt vesztett hajója nyugodtabb vizeken, egyenes irányba indul... ha mindezt meggondoljuk, talán nem kell fantasztikusnak itélnünk azt a lehetőséget sem, hogy Magyarország fogja Erdélytől megkapni az egységes irodalmi élet irányjelzését.

Akárhonnán, de meg kell kapnia ezt az irányjelzést: akkor aztán a „decentralizáció” szava földrajzi jelentőségűvé zsugorodni s egy sok helyen egyszerre és egységesen élő, valóságos *irodalom* lesz ott, ahol ma csak ezerfelé szétzilált, ezerfelé hadakozó, magukat is véresre sebző *írók* vannak.